

نقد مکتب تفکیک

دفتر اول: مبانی

محمد حسن قدردان قراملکی

www.ketab.ir

نقد مکتب تفکیک

دفتر اول: مبانی

محمدحسن قدردان ملکی

عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ دوم: ۱۴۰۳

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

طراح جلد: رؤف کاروان

چاپ و صحافی: آرزو

سرشناسه: قدردان قراملکی، محمدحسن، ۱۳۴۴.

عنوان و نام پدیدآور: نقد مکتب تفکیک: دفتر اول: مبانی / محمدحسن قدردان قراملکی

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۴۰۳.

مشخصات ظاهری: ۳۰۰ص.

شابک: ۴-۵۴۴-۱۰۸-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فبیبا.

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: مکتب تفکیک - نقد و بررسی.

موضوع: Separation— Criticisme & Research.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: BD ۱۴۰۱

رده‌بندی دیویی: ۱۲۱

شماره کتابشناسی ملی: ۴۲۰۸۶۴

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است.

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهیدیهشتی، تقاطع بزرگراه

شهید مدرس، پلاک ۵۶، تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

فروشگاه کتاب اندیشه: تهران: خیابان انقلاب، روبروی

درب اصلی دانشگاه تهران، پلاک ۱۲۴۸، تلفن: ۶۶۱۷۵۶۷۰

قیمت کتاب مطابق QR کد پشت جلد و مراجعه به

ادرس وبگاه www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

پیشگفتار.....	۱۵
مقدمه.....	۱۹
۱. بیان مسئله.....	۱۹
۲. ضرورت و اهمیت تحقیق.....	۲۲
۳. پیشینه تحقیق.....	۲۲
۴. اهداف اصلی و فرعی تحقیق.....	۲۳
۵. سؤالات و فرضیه تحقیق.....	۲۳
۶. زمینه‌های استفاده و کاربرد نتیجه‌ها.....	۲۴
۷. روش انجام تحقیق.....	۲۴
۸. ساختار تحقیق.....	۲۴
۹. نوآوری.....	۲۵
فصل اول: اشاره‌ای به مکتب‌های دین پژوهی.....	۲۷
گفتار اول: مکتب عقلانیت و اجتهاد.....	۲۹
یکم: عقلانیت و اجتهاد در علم اصول و فقه (پیشینه).....	۲۹
دوم: عقلانیت و اجتهاد در علم کلام و رویکردهای مختلف آن.....	۳۴
۱. جایگاه عقل در علم کلام.....	۳۵
الف) عقل مفتاح دین.....	۳۶
ب) عقل، معیار دین.....	۳۷
ج) عقل، مصباح دین.....	۳۷

۳۸	۲. رویکردهای علم کلام
۳۸	۲-۱. رویکرد نقلی
۴۱	۲-۲. رویکرد عقلی
۴۴	۲-۳. جدل
۴۶	۲-۴. رویکرد موعظه حسنه
۴۶	تذکر
۴۷	۳. رویکرد شهودی و عرفانی
۴۹	تحلیل و بررسی
۵۰	فطرت و الهام
۵۱	۴. رویکرد حسی و آفاقی
۵۲	تحلیل و بررسی
۵۷	گفتار دوم: مکتب ظاهرگرایی (اخباری‌گری)
۵۸	یکم: اخباری‌گری مبانی و اصول آن
۵۸	۱. حجیت و اجماع، رسالت کتب اربعه و عدم نیاز به علم رجال
۵۹	۲. جرح در منبعیت و حجیت قرآن
۶۰	۳. جرح در منبعیت و حجیت عقل و اجتهاد
۶۰	۴. جرح در منبعیت و حجیت اجماع
۶۰	دوم: پیشینه اخباری‌گری
۶۳	۱. برخی اندیشوران اخباری و طیف‌های درونی آن
۶۵	۲. نقش استرآبادی در اخباری‌گری
۶۷	سوم: علل و زمینه‌های رشد اخباری‌گری در سده‌های متأخر
۶۷	۱. واکنش به عقلانیت دینی
۶۸	۲. بدبینی به علم اصول
۷۰	۳. پیروی از اهل سنت
۷۱	۴. فهم نادرست از احادیث نهی از قیاس و عقل
۷۲	۵. تأثر از انقلاب علمی مغرب‌زمین
۷۳	گفتار سوم: مکتب تفکیک
۷۴	یکم: مؤسس تفکیک و مروجان و ادوار آن

- دوم: سه دوره یا سه انشعاب تفکیکیان ۷۶
۱. دوره مخالفت با عقل و علوم بشری ۷۷
۲. دوره عدم مخالفت با عقل و علوم بشری به شرط عدم تأویل نصوص دینی ۷۷
۳. تأیید فی الجمله عقل و علوم بشری ۷۷
- سوم: منابع و مراتب دین از منظر مکتب تفکیک (روش شناسی) ۷۸
۱. منابع دین و تقسیم آن به تشریحی (ظاهری) و تکوینی (باطنی) ۷۸
۲. مراتب دین ۸۱
- چهارم: اشتراکات مکتب تفکیک و اخباریون ۸۳
۱. محوریت اخبار و روایات به عنوان منبع سندی ۸۳
۲. ظاهرگرایی و منع تأویل ۸۳
۳. اختصاص فهم و تفسیر قرآن به اهل بیت ۸۴
۴. نادیده انگاری عقل ۸۴
۵. جرح علوم و معارف اشعری ۸۴
۶. اختلاف حوزه اخباریون و مکتب تفکیک (احکام و معارف) ۸۵
- فصل دوم: جایگاه قرآن در فهم و تفسیر دین ۸۷
- گفتار اول: مکتب تفکیک و اصالت سندی قرآن (مسئله تحریف) ۹۱
- تحلیل و بررسی ۹۵
- الف) تحریف ناسازگار با قرآن ۹۵
- ب) تحریف مستلزم اجمال کل قرآن (نصوص و ظواهر) ۹۶
- ج) تحریف ناسازگار با روایات متواتر ۹۷
- گفتار دوم: مکتب تفکیک و جایگاه قرآن در فهم و تفسیر دین ۹۹
- اشاره‌ای به نظریه قرآنیون (قرآن‌سنده‌گی) ۹۹
- یکم: فروض قابل طرح در مواجهه روایات با قرآن ۱۰۴
۱. عدم رجوع به روایات، موجب عدم حجیت قرآن ۱۰۴
۲. رجوع و عدم یافتن روایت، مستلزم ابهام و عدم حجیت ظواهر آیات ۱۰۸
۳. عدم رجوع به روایات در نصوص قرآن ۱۰۹
- دوم: مبانی و ادله مکتب تفکیک بر عدم حجیت ظواهر قرآن ۱۱۱

۱. تقسیم علم انسان به علوم الهی و بشری ۱۱۱
۲. روایات، قرینه منفصله آیات ۱۱۴
۳. تفکیک بین ظواهر و نصوص ۱۱۵
۴. اختصاص فهم قرآن به معصومین ۱۱۵
- تحلیل و بررسی ۱۱۷
- الف) تحلیل قرآنی ۱۱۷
- ۱- الف) تأکید قرآن بر ناطقیت خود ۱۱۷
- ۲- الف) آیات محکمت، دلیل بر قابل فهم بودن زبان قرآن ۱۱۸
- ب) تحلیل روایی ۱۲۰
- ۱- ب) تأکید روایات بر ناطقیت قرآن ۱۲۰
- ۲- ب) روایات دال بر ارجاع مردم به قرآن و شاخص بودن آن ۱۲۲
- ۳- ب) حجیت روایات، متوقف بر شناختاری بودن زبان قرآن ۱۲۲
- ۴- ب) شکال (برگشت حجیت روایات به عصمت امام، نه قرآن) ۱۲۳
- ۴- ب) صامت انگاری قرآن ۱۲۴
- ۱- ۴- ب) خط بین ظاهر و بطون آیات ۱۲۴
- ۲- ۴- ب) روایت صامت انگاری قرآن متعارض با آیات و روایات دال بر ناطقیت ۱۲۵
- ج) تحلیل عقلی ۱۲۶
- ۱- ج) اثبات زبان شناختاری قرآن با مبانی و قواعد زبان شناختی و سیره عقلا ۱۲۶
- تقریر دیگر ۱۲۷
- ۲- ج) نفی دلالت ذاتی قرآن، ناسازگار با فلسفه بعثت ۱۲۸
- ۳- ج) لازمه نفی حجیت ذاتی قرآن، انکار حجیت روایات ۱۲۸
- ۴- ج) نفی حجیت ذاتی قرآن، ناسازگار با جاودانگی و خاتمیت آن ۱۲۹
- ۵- ج) لازمه صامت انگاری قرآن، تعطیلی وحی ۱۲۹
- ۶- ج) عدم تفکیک بین روایت و قول معصوم ۱۳۰
- ۷- ج) تناقض با مبانی تفکیک در اخذ ظهور روایات ۱۳۲
- نظریه مختار ۱۳۲

- فصل سوم: جایگاه روایات در فهم و تفسیر دین (منبع و مفسر انحصاری کتاب) ... ۱۳۷
- گفتار اول: اعتبار سندی روایات ۱۴۱
- یکم: جایگاه خبر متواتر در تبیین آموزه اعتقادی ۱۴۲
- دوم: جایگاه خبر واحد در تبیین آموزه‌های اعتقادی ۱۴۲
۱. شرایط اعتبار خبر واحد ۱۴۳
۲. فروض خبر واحد نسبت به آموزه‌های اعتقادی ۱۴۶
- ۱-۲. خبر واحد موافق مبانی و آموزه‌های اعتقادی ۱۴۶
- ۲-۲. خبر واحد متعارض با مبانی و اصول مسلم کلامی ۱۴۶
- ۲-۳. خبر واحد و سکوت مبانی و ادله کلامی ۱۴۷
- گفتار دوم: حجیت ظواهر روایات و منع تأویل ظواهر ۱۴۹
- روایات قرینه منقطعه آیات ۱۵۱
- گفتار سوم: تعارض روایات با قرآن ۱۵۵
- یکم: تعارض روایات با آیات مشابه ۱۵۶
- دوم: تعارض روایات با محکمت قرآنی ۱۵۶
- گفتار چهارم: جایگاه اجماع در فهم و تفسیر دین ۱۵۹
- فصل چهارم: حقیقت و جایگاه عقل در فهم و تفسیر دین ۱۶۵
- گفتار اول: وجودشناسی عقل (تفسیر عقل به نور خارجی و الهی) ۱۶۷
- یکم: تعریف و اقسام عقل از منظر جمهور و فلسفه ۱۶۸
۱. تعریف و اقسام عقل در اصطلاح جمهور ۱۶۸
۲. عقل در اصطلاح فلسفه ۱۶۸
۳. تقسیم دیگر (به اعتبار ذاتی انسان و خارج آن) ۱۷۰
- ۳-۱. اطلاق عقل بر انسان و قوا و افعال آن ۱۷۰
- ۳-۲. اطلاق عقل به موجودات خارج از انسان ۱۷۰
- دوم: دیدگاه مکتب تفکیک (نور خارجی الهی - وجود انفصالی) ۱۷۰
۱. عقل منفصل (نور خارجی الهی) ۱۷۱
۲. عقل متصل ۱۷۵
- سوم: ادله عقلی مکتب تفکیک ۱۷۶

۱. حکم وجدان بر تغایر عقل و نفس ۱۷۶
۲. ثبات شخصیت و نفس؛ تبدل و زوال عقل و تعقل ۱۷۹
۳. تباین ذاتی نفس ظلمانی و عقل نورانی ۱۸۱
۴. نفس انسان معلوم و معقول، نه کاشف ۱۸۲
- چهارم: اشکالات مشترک و عام بر اصل دیدگاه (تفسیر عقل به نور خارجی) ۱۸۳
۱. ایهام در حقیقت و سنخ وجودی نور خارجی ۱۸۳
۲. ایهام در باره چگونگی رابطه نفس و نور خارجی (از حیث فعل و نقش) ۱۸۴
۳. ایهام در باره چگونگی رابطه نفس و نور خارجی (از حیث حلول و عدم حلول) ۱۸۵
۴. استحاله نورانیت نفس ظلمانی بالذات (خلط ظلمت عرضی و ذاتی) ۱۸۶
۵. اعطای نور عقل، منوط به مقدمات (تفکر) ۱۸۷
۶. فلاسفه و متکلمان معتقد به وجود مفیض مجرد بیرونی علم ۱۸۸
۷. ایهام در تشخیص مصداق عقل الهی و بشری ۱۹۰
۸. اطلاق عقل فطری بر عقل خارجی خلاف لغت و عرف ۱۹۰
۹. روایات دال بر توصیف عقل به عنوان نهاد و سرشت ذاتی انسان ۱۹۱
- پنجم: ادله روایی دیدگاه تفکیک و تحلیل آن ۱۹۱
۱. خلقت عقل از فرشته خاص ۱۹۱
۲. امر خدا به ادبار و اقبال عقل در مرحله خلقت ۱۹۶
۳. خلقت عقل از علم ۱۹۸
۴. عقل، روشنایی روح انسان ۱۹۹
۵. عقل نوری در قلب ۲۰۰
۶. عقل مُدرک جزئیات ۲۰۱
- ششم: دیدگاه مکتب تقریب (آیات و روایات دال بر عقل متصل) ۲۰۳
۱. اطلاق عقل فطری بر عقل و سرشت باطنی در آیات ۲۰۳
۲. اطلاق عقل بر غریزه و سرشت باطنی انسان و جوهر مجرد در روایات ۲۰۶
۳. تأثیرگذاری عوامل مادی و غیرمادی در رشد و نقص عقل ۲۰۸
۴. اطلاق «عقل» بر جوهر مجرد مستقل و مخلوق نخستین الهی در روایات ۲۰۹
۵. ادراک کلیات و جزئیات فعل نفس ۲۱۱
۶. عقل عنایت و لطف مضاعف الهی در حق بندگان ۲۱۳

- ۲۱۴..... ۷. روایات مفسر عقل به نور خارجی، مثبت مرتبه خاص عقل
- ۲۱۵..... ۸. نفس انسان کانون توجه انوار قدسی.....
- ۲۱۹..... گفتار دوم: معرفت‌شناسی عقل (انکار اعتبار عقل و برهان)
- ۲۲۳..... یکم: ادله روایی.....
- ۲۲۳..... ۱. روایات نکوهش قیاس.....
- ۲۲۴..... تحلیل و بررسی.....
- ۲۲۴..... الف) خلط قیاس فقهی (تمثیل) با قیاس منطقی.....
- ب) تعارض با روایات مثبت و مؤید نقش عقل و برهان در حوزه معارف و احکام.....
- ۲۲۶.....
- ۲۲۶..... ۲. روایات نکوهش عقل.....
- ۲۲۷..... تحلیل.....
- ۲۲۷..... الف) فقهان مستندات روایی.....
- ۲۲۷..... ب) نکوهش عقل نه مطلق عقل.....
- ۲۲۷..... ج) تفکیک بین عقل و عقل.....
- ۲۲۸..... د) اهتمام قرآن به استدلال‌های نظری برهان و قیاس.....
- ۲۲۸..... ه) اهتمام روایات به استدلال‌های علی (برهان و قیاس).....
- ۲۲۹..... ۳. روایات دال بر حصر منبع معرفتی به اهل بیت.....
- ۲۳۰..... تحلیل و بررسی.....
- ۲۳۰..... الف) حمل حصر بر حصر اضافی.....
- ۲۳۲..... ب) ناسازگاری با روایات دال بر تکثر حجت و منابع معرفتی.....
- ۲۳۳..... دوم: ادله عقلی.....
- ۲۳۳..... ۱. ادله وجودشناختی.....
- ۲۳۳..... ۱-۱. انکار وجود عقل انسانی.....
- ۲۳۴..... ۱-۲. انکار اصل علیت.....
- ۲۳۹..... تحلیل و بررسی.....
- ۲۳۹..... الف) اصل سنخیت و ضرورت علی، حکم عقل.....
- ۲۴۰..... ب) علیت، حکم آیات و روایات.....

- ج) خلط اذن و رضایت تکوینی و اعتباری خدا..... ۲۴۳
- دلالت آیات و روایات بر کاملیت و علیت اسباب..... ۲۴۵
- د) علیت، سازگار با توحید افعالی..... ۲۴۶
۲. ادله معرفت‌شناختی (انکار صدق معرفت انسانی)..... ۲۴۷
- ۲-۱. عقل، برهان و قیاس منطقی، حجاب معرفت..... ۲۴۷
- تحلیل و بررسی..... ۲۴۹
- الف) آیات و روایات دعوت بر تعقل، تفکر، تعلیم و تعلم، برهان، علیت... ۲۴۹
- ب) انکار نقش معرفتی عقل و علم انسانی با استدلال عقلی..... ۲۵۱
- ج) لزوم نسبیت معرفتی..... ۲۵۲
- ه) لازمه انکار نقش معرفتی عقل و علم انسان، انکار وجود خدا و نبوت..... ۲۵۲
- و) خلط عقل و عاقل؛ یقین و متیقن..... ۲۵۳
- ز) برگشت مفاهیم نظری و علم حصولی به بدیهیات و علم حضوری..... ۲۵۴
- حصر نقش عقلی بر عقل عملی و انکار عقل نظری..... ۲-۲ ۲۵۵
- تحلیل و بررسی..... ۲۵۶
- الف) ادعای حصر، مخالف آیات و روایات معرفت انسانی..... ۲۵۶
- ب) ادعای حصر، مخالف فطرت و وجدان..... ۲۵۶
- ج) ادعای بدون دلیل..... ۲۵۷
- د) استدلال با عقل نظری در ابطال عقل..... ۲۵۷
- ۲-۳. خطای برهان و قیاس..... ۲۵۷
- تحلیل و بررسی..... ۲۵۸
- الف) اختلاف اقوال و عالمان، امر شایع در تمام علوم..... ۲۵۸
- ب) خلط بین قیاس و برهان و عدم رعایت آن..... ۲۵۹
- ج) جواب تقضی (رد برهان با خود برهان)..... ۲۶۰
- گفتار سوم: تعارض عقل و نقل**..... ۲۶۳
- یکم: صور تعارض عقل و نقل..... ۲۶۳
۱. نسبت عقل و دین در مقام ثبوت..... ۲۶۴
۲. نسبت عقل و دین در مقام اثبات..... ۲۶۴

۲۶۴.....	۲-۱. نسبت مطابقت و ملائمت.....
۲۶۵.....	۲-۲. نسبت مطابقت کلی (سکوت- عقل‌گریزی).....
۲۶۵.....	۲-۳. نسبت تعارض.....
۲۶۵.....	تعارض نقل و عقل بشری و تقدم نقل، لازمه مبانی تفکیک.....
۲۶۷.....	دوم: ادله مکتب تفکیک بر تقدم نقل بر عقل.....
۲۶۸.....	۱. فطری‌انگاری دلیل نقلی.....
۲۶۸.....	تحلیل و بررسی (تقدم قطع بر ظن).....
۲۶۸.....	۱. ادعای بدون دلیل.....
۲۶۹.....	۲. عدم ملازمه فطری‌انگاری دلالت الفاظ با یقین.....
۲۶۹.....	۳. عقل حاکم بر اعتبار ظواهر و محتوایشان.....
۲۷۰.....	۲. وجوب عمل الفاظ بر ظواهر و اجتناب از تأویل.....
۲۷۰.....	تحلیل و بررسی.....
۲۷۱.....	۱. تقدم یقین.....
۲۷۱.....	۲. لزوم تعطیلی تفکر و عمل.....
۲۷۱.....	۳. برگشت تعارض نقل و عقل به تعارض دو دلیل عقلی.....
۲۷۲.....	تحلیل و بررسی.....
۲۷۲.....	الف) ظنی بودن دلالت الفاظ.....
۲۷۲.....	ب) عدم تفکیک بین حجیت و یقین.....
۲۷۲.....	ادعای مطابقت عقل، فلسفه و دین توسط برخی تفکیکیان.....
۲۷۷.....	نتیجه‌ها و جمع‌بندی نهایی.....
۲۸۵.....	منابع.....
۲۸۵.....	۱. کتاب‌ها.....
۲۹۸.....	۲. نشریات.....

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بار دیگر تعالیم متعالی و مترقی اسلام، به عنوان معارف نجات‌بخش، در عرصهٔ حیات انسان معاصر ظاهر گردید. تجدید حیات اسلامی سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان شد، از دیگر سو، باعث عمایان شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مکتب‌های بشرساخته و نظام‌های مبتنی بر آنها در میان دیگر ملل گشت.

بایستگی بسط تحقیق و مطالعهٔ متقن و مستقیم نظر به بردازی و نوآوری در زمینهٔ مبانی معارف دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت عالمانه و روزآمد به «حوادث واقعهٔ فکری»، به فراخور شرایط کنونی و درخور این رستخیز رهایی‌بخش و نیز لزوم آسیب‌شناسی فرهنگ ملی، دفاع درست و دقیق از دین و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی آن و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی- پژوهشی ممحض و کارآمدی را فرض می‌نمود. به اقتضای ضرورت‌های پیش‌گفته، حسب‌الامر رهبر فرهیختهٔ انقلاب اسلامی آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با تلاش و تدبیر آیت‌الله علی‌اکبر رشاد، «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشهٔ اسلامی» به عنوان نهادی علمی- فکری، دانشگاهی- حوزوی، در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

پژوهشگاه دارای شخصیت حقوقی مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی است که اکنون در قالب چهار پژوهشکدهٔ «حکمت و دین‌پژوهی»،

«نظام‌های اسلامی»، «فرهنگ و مطالعات اجتماعی»، «دانشنامه‌نگاری دینی» و چند مؤسسه وابسته، برای تحقق اهداف مذکور در اساسنامه مصوب خود، فعالیت می‌کند.

پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی که مشتمل بر هفت گروه علمی با عنوان‌های «معرفت‌شناسی»، «قرآن‌پژوهی»، «تخصصی علوم انسانی قرآنی»، «فلسفه»، «کلام»، «عرفان» و «منطق فهم دین» است، در جهت تحقق اهداف زیر فعالیت می‌نماید:

۱. بازپژوهی و بازپیرایی حکمت و کلام و معارف اسلامی؛
۲. تبیین و سامان‌دهی مناسب مباحث زیرساختی اندیشه دینی؛
۳. ایجاد بستر مناسب برای تعمق و پویایی و بالندگی اندیشه دینی؛
۴. پاسخ به شبهات القایی در قلمرو عقاید و کلام اسلامی؛
۵. نقد مکتب‌ها و دیدگاه‌های معارض در حوزه زیرساخت‌های اندیشه دینی.

یکی از حوزه‌های معرفتی مورد اکتساب در پژوهشگاه، خاصه در گروه‌های پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، حوزه تخصص کلام شیعی است که در این حوزه پژوهش و تحقیق در تاریخ، مسائل و مبانی علم کلام شیعه با رویکرد تبیینی (اثباتی) و دفاعی (نقد شبهات) صورت می‌گیرد و مباحث کلام شیعی در این حوزه مربوط به مبدأ، نبوت، امامت، معاد، عدل، جهان و انسان‌شناسی خواهد بود.

اثر «نقد مکتب تفکیک دفتر اول: مبانی»، نتیجه یکی از پژوهش‌های گروه «کلام» است که توسط محقق ارجمند جناب حجت‌الاسلام والمسلمین محمدحسن قدردان قراملکی، عضو هیئت علمی گروه کلام پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی به سامان رسیده است. ایشان در این اثر، تلاش می‌کند عدم اتقان مبانی مکتب تفکیک را اثبات نماید و به نقد منابع معرفت‌شناختی مکتب تفکیک، اعم از اثباتی و سلبی بپردازد، زیرا بنیان‌گذاران این مکتب مدعی‌اند منبع معرفت‌شناختی دین عمدتاً به روایات و قرآن منحصر است و لازمه آن،

نفی منابع معرفتی دیگر همچون عقل، اجتهاد و علوم بشری یا تحدید و تضییق آنهاست. در این تحقیق، اعتبار منابع متعدد با تأکید بر روایات اثبات خواهد شد.

نویسنده ارجمند کتاب، در سال‌های اخیر کتب و مقالات متعددی را در حوزه الهیات و کلام فلسفی نگاشته است که مجموعه شش جلدی «پاسخ به شبهات کلامی» از آثار موفق ایشان است. «خدا در تصور انسان»، «اسماء و صفات خدا»، «قاعده الواحد از منظر متکلمان» و «توحید ذاتی و وحدت وجود از نگاه کلامی» نیز از آثار دیگر نویسنده محترم است.

در پایان، از همه اعضای محترم شورای علمی گروه کلام و ارزیابان محترم حجت‌الاسلام والمسلمین آقای عزالدین رضانژاد و حجت‌الاسلام والمسلمین آقای محمد بیابانی استواری به ویژه مؤلف گرامی که با سعه صدر در تولید و بالندگی اثر تلاش کردند، قدردانی نموده، توفیقاتشان را از خدای سبحان خواستاریم و از استادان و صاحب‌نظران دیگر است می‌شود با ارائه نظرهای ارزنده خود، ضمن کمک به تکمیل این تحقیق ارزشمند ما را در ارائه آثار برتر دیگر یاری فرمایند.

گروه کلام

پژوهشکده حکمت و دین پژوهی

مقدمه

۱. بیان مسئله

مکتب اخباری‌گری در سده‌های گذشته توسط محقق استرآبادی ظهور و بروز داشت، لکن در همان اوان ظهورش، توسط محقق بهبهانی و غیره با استدلال‌های متقن، به حاشیه رانده شد، اما در چند دهه اخیر، این مکتب با اصلاحات و تطورات جدید تحت عنوان مکتب تفکیک و خراسان، دوباره ظهور نموده و مدعی است که تفسیر دین، اعتقاد و اعتقادات باید با محوریت روایات صورت گیرد. آنان مخالف به‌کارگیری عقل انسانی^۱ و فلسفه و عرفان در تفسیر دین هستند و برخی‌شان نهایت با تفسیر خاص از عقل (عقل فطری) موافق بوده و نقش عقل انسانی و برهانی، فلسفه و عرفان را حذف کرده یا به حداقلی تقلیل می‌دهند. این خوانش از دین، مخالف ظاهر و نص آیات و روایات و قرائت امثال شیخ مفید، خواجه طوسی، علامه حلی، علامه طباطبایی و استاد مطهری است.

اگر بتوان برای هر دو نگره در صدر اسلام مثالی ذکر کرد، می‌توان به ایمان امثال سلمان و ابوذر مثال زد. ابوذر دارای ایمان خالص بود، اما از حیث معرفت و عقل، محدودیت خاصی داشت و با ایمان و معرفت امثال سلمان

۱. در متن خواهد آمد، تفکیکیان منکر وجود عقل در ذات انسان‌اند و نهایت عقل را نور خارجی تفسیر می‌کنند که از بیرون توسط خدا به انسان افزوده می‌شود.

فاصله داشت و چه بسا به همین سبب، اگر بر زوایای اعتقادات مؤمنان عالم و اندیشور مثل سلمان آگاه می‌شد، حکم تکفیر و قتلش را صادر می‌کرد؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام به نقل از امام سجاد علیه السلام به این نکته تصریح نموده است: «وَاللَّهِ لَوْ عَلِمَ أَبُو ذَرٍّ مَا فِي قَلْبِ سَلْمَانَ لَقَتَلَهُ»^۱.

هر مکتبی از مبانی مختلفی ترکیب و تشکیل می‌شود که آن مبانی به مبانی معرفتی و روشی، هستی و جهان‌شناختی، انسان‌شناختی، خداشناختی قابل تقسیم و تبیین است. در واقع اعتقادات و باورهای معرفتی هر مکتب نسبت به آموزه‌ها و مسائل آن، معلول و محصول مبانی فوق‌اند؛ مثلاً اگر مکتبی مثل مجسمه جمود بر حفظ ظواهر نصوص متون مقدس خود اصرار داشته باشد، رهیافت آن قول به تجسم خدا به صورت مطلق یا رؤیت آن در قیامت مثل اشاعره خواهد شد.

حال در اینجا در مورد پاسخ به این سؤال هستیم که مبدأ، منشأ و سرچشمه معرفت و علم دینی آنان در چه منبعی نشئت و رویش گرفته است؟ آیا مبدأ آن، درونی (عقل، فطری) است یا خارجی (قرآن، روایات و سایر علوم) یا هر دو؟

با تأمل در عبارات و مدعیات تفکیکیان، چنین به دست می‌آید:

الف) حصر دین به آیات و روایات: آنان دین را در آیات و روایات اهل بیت منحصر کرده‌اند.

ب) حصر معرفت دین به روایات: تفکیکیان برای فهم گزاره‌های دینی (آیات و روایات)، نگاه حصرگرانه‌ای دارند، به این معنی که راه معرفت دین فقط روایات است، اما فهم و تفسیر ظواهر آیات معارفی به اهل بیت اختصاص دارد.

۱. محدث کلینی؛ کافی؛ ج ۱، ص ۴۰۱ / محمد صفار؛ بصائر الدرجات؛ ج ۱، ص ۲۵ / سید مرتضی؛ الامالی؛ ج ۲، ص ۳۱۶. در منابع دیگر هم چنین گزارش شده است: «عَلِمَ سَلْمَانُ عَلِمًا لَوْ عَلِمَهُ أَبُو ذَرٍّ الْغَفَارِيُّ كَفَرًا» (الاختصاص؛ ص ۱۲).

ج) طرد نقش عقل: عقل و علم انسان هم به علت خطایی بودنش فاقد نقش معرفتی است.

با تأمل در نکات فوق، می‌توان مدعی شد مبدأ منظومه اعتقادات مکتب تفکیک، تلفیقی از علل درونی و بیرونی است؛ چراکه نفس ساختن مبانی و مبدأ فکری برای معرفت دینی و دفع شبهات آن، امر درونی است که به فکر و عقل (انسان عاقل) مستند می‌شود؛ لکن این فکر با رجوع ناقص و متأثر از حکم درونی به آیات و روایات تقویت شده است. افزون بر اینکه یک سری عوامل بیرونی مثل ضدیت یا بدبینی به فلاسفه در فکر فوق هم ایفای نقش کردند.

از این رو ما برای نقد مبانی تفکیک باید به نقد دو مبانی مهم ایجابی آنان (حصر منبع دین به کتاب و روایات، حصر راه معرفت دین به روایات) و یک مبانی مهم سلبی (حذف نقش عقل هم از منبعیت دین و هم راه معرفت کتاب و روایات) مکتب تفکیک پردازیم. بر روی این اساس، ما در این و جیزه فصل دوم را به بررسی جایگاه قرآن در فهم و تفسیر دین به علل اولین منبع دین اختصاص دادیم که در آن با جرح مبانی تفکیکیان در عدم استناد به ادعای تحریف قرآن و انکار ظهور استقلالی آیات اعتقادی، حجیت قرآن به عنوان اولین منبع قابل احتجاج برای همه انسان‌ها را نشان خواهیم داد.

در فصل سوم، روشن خواهیم کرد که ما با اصل ادعای مکتب تفکیک در باره اعتبار ظواهر روایات متواتر اختلافی نداریم (منا بودن روایات)؛ اما نگاه حصرگرا نه به ظواهر روایات و نادیده‌انگاری نقش قرآن و عقل، نگاه فاقد دلیل و اعتبار است؛ لذا در تعارض ظاهری روایات با عقل و برهان، عقل مقدم خواهد بود. نقد آخرین مبانی تفکیکیان (طرد نقش عقل) در آخرین فصل کتاب تقدیم خواهد شد و نشان خواهیم داد که انکار وجود عقل درونی و ذاتی انسان و انکار معرفت و علم انسان، ادعای بدون دلیل و باطلی است که بر انکار آن لوازم باطلی چون نسبیت معرفت و علم و عدم اثبات خدا و توحید و نبوت مترتب می‌شود.

با نقد سه مبنای مکتب تفکیک، نقد مبانی دیگر تفکیکیان از قبیل مبانی هستی و جهان‌شناختی، انسان‌شناختی، خداشناختی و فرجام‌شناختی تا حدی روان خواهد بود که امید است خدا توفیق آن را در دفتر دیگر برای بنده اعطا فرماید.

۲. ضرورت و اهمیت تحقیق

فلسفه جاودانگی، پویایی و خاتمیت آیین مقدس اسلام به جامعیت، فطری و عقلانیت آن برمی‌گردد که در هر عصری با استفاده از منابع مختلف خود (نقل، عقل، اجتهاد) می‌تواند نیازهای معرفتی و فطری مخاطبان خود را تأمین کند، اما حصر منبع معرفتی دین به یک منبع مثل روایات و نادیده‌انگاری منابع دیگر مثل قرآن و عقل و به تبع آن، کلام عقلی و فلسفی، فلسفه و عرفان، آسیب جدی به باطنی اسلام متوجه می‌کند. اشاره شد که در دو سه دهه اخیر، این آسیب توسط اخبار و تحریکات فتنه‌گرایان و مکتب تشیع شد که با استدلال‌های متقن اندیشوران نامی مرتفع‌اند، لکن این آسیب دوباره توسط مکتب تفکیک بسط پیدا کرده و مخاطبانی به خصوص نسل جوان جذب نموده است؛ در حالی که عصر کنونی، عصر روایت‌گری و عقلانیت است و محروم‌نمودن خود از این منبع الهی و به تعبیر روایات، رسول باطنی، خللی بر فهم ناب دین وارد خواهد کرد؛ از سوی دیگر، مهم‌ترین سلاح و دلیل تفکیکی‌ها، استناد به روایات است که این موجب جذب برخی شده است؛ لذا ضروری است سستی مدعیان اثبات شود و نشان داده شود که برای تحلیل موضع روایات، نه به صورت جزیره‌ای و دیدن روایات خاص، آن‌هم به صورت یک‌طرفه، بلکه باید مجموع روایات از حیث سند و دلالت مشاهده و تحلیل شود.

۳. پیشینه تحقیق

در تحلیل و نقد مکتب تفکیک، هرچند مقالات و کتب مختلفی تدوین

شده است و همه آنان با ابعاد مختلف به نقد پرداختند، لکن از آنجاکه عمده دلیل مکتب فوق، اخبار و روایات است، به ذهن نگارنده خطور کرد که نقد این مکتب باید دقیقاً بر اساس مستند خودشان انجام گیرد؛ به این صورت که مبانی مکتب تفکیک دقیقاً با تأکید بر روایات تحلیل و نقد شود و نشان داده شود که نه تنها مقتضای روایات مستند مکتب تفکیک، مخالفت با عقل و فلسفه و عرفان نیست، بلکه مقتضای روایات، به کارگیری روش‌های مختلف در تفسیر دین است و عقل و شهود هم در تفسیر دین جایگاه خاصی دارند. این کار (نقد تفکیک با تأکید بر روایات) بدون پیشینه است و اولین بار در این تحقیق ارائه خواهد شد.

۴. اهداف اصلی و فرعی تحقیق

هدف اصلی تحقیق، نشان دادن میزان تقان مبانی مکتب تفکیک است که با آشکار شدن ضعف مبانی‌شان، ضعف ادله دیگرشان هم روشن می‌شود. با تبیین ضعف مبانی معرفتی مکتب تفکیک، رشد و بسط آن در جامعه علمی تحدید و چه بسا متوقف خواهد شد و به جرئت باید مدعی شد با این تحقیق می‌توان جلوی یک آسیب معرفتی جدی اسلام را گرفت.

۵. سؤالات و فرضیه تحقیق

مبانی مکتب تفکیک چیست و چه نقدهایی بر آن از منظر آیات، روایات و عقل وارد است؟

فرضیه تحقیق نقد منابع مکتب تفکیک اعم از اثباتی و سلبی است که مدعی است منبع معرفت‌شناختی دین، عمدتاً به روایات و قرآن منحصر است و لازمه آن، نفی منابع معرفتی دیگر (عقل، اجتهاد، علوم بشری) یا تحدید و تضییق آنهاست. در این تحقیق، اعتبار منابع متعدد با تأکید بر روایات اثبات خواهد شد.

۶. زمینه‌های استفاده و کاربرد نتیجه‌ها

زمینه استفاده از تحقیق فوق، در مباحث بنیادی در حوزه معرفت دینی است که می‌کوشد ضمن معرفی منابع متکثر معرفت دینی (کتاب، سنت، عقل و اجماع)، خطاهای نگاه حصرگرانه به یک منبع خاص را نشان دهد که در این تحقیق، رویکرد حصرگرایانه مکتب تفکیک به روایات نقد خواهد شد.

۷. روش انجام تحقیق

روش کار از لحاظ جمع‌آوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و از لحاظ داوری، روش تحلیلی و انتقادی خواهد بود که محوریت نقدها، آیات و روایات خواهد بود.

۸. ساختار تحقیق

اثر حاضر، در چهار فصل تنظیم شده است. در فصل نخست، مکتب‌های دین‌پژوهی (عقلانیت و اجتهاد، ظواهر، اهل‌البان، اخباری‌گری و مکتب تفکیک) تبیین شده است. فصل دوم به تبیین جایگاه قرآن از حیث سندی و دلالتی اختصاص یافته است که لازمه قول برخی تفکیکیان به تحریف قرآن، همچنین اتفاق‌شان در اختصاص خطابات ظواهر آیات به اهل بیت و قرینه منفصله‌انگاری روایات نسبت به ظواهر قرآن، عدم حجیت قرآن نسبت به غیر اهل بیت علیهم‌السلام است که برون‌داد دو موضع فوق، زیرسؤال‌بردن اعتبار قرآن به عنوان منبع دین‌پژوهشی است. روایات و اهتمام به ظواهر آنها منبع و مؤلفه مهم و کلیدی مکتب تفکیک است که بحث آن در فصل سوم طرح شده است. آنان با تأکید بر اخذ ظواهر روایات، از هرگونه تفسیر و تأویل خلاف ظواهر خصوصاً توسط عقل و فلسفه منع نموده و آن را مصداق «تفسیر به رأی» می‌انگارند. آخرین فصل این تحقیق به نقش عقل در دین اختصاص یافته است که تفکیکیان، هم وجود و هم ارزش معرفتی آن را برتافته‌اند.

۹. نوآوری

الف) نوآوری در موضوع: در باره تفکیک، نقدهای مختلفی منتشر شده که هر کدام به صورت مطلق به تحلیل یک موضوع یا مسئله خاصی پرداخته‌اند؛ اما اولین نوآوری این تحقیق، به لحاظ نوع نقد است که از منظر آیات و روایات صورت گرفته است؛ به عبارتی، مکتب تفکیک از نقطه قوت و مورد خودشان (استناد به روایات و آیات) تحلیل و نقد شده است.

ب) تقریر و ساختار: سه مبنای کلیدی مکتب تفکیک (کتاب، سنت و عقل الهی) از منظر خود کتاب و سنت تحلیل و نقد شده است.

ج) نوآوری در محتوا: نگارنده در نقد ادله و مدعیات مکتب تفکیک، ضمن استفاده از آثار دیگران با تأملات خود به نقدهای جدیدی دست یافتم که در متن خواهد آمد.

د) کشف و ذکر آیات و روایات مخالف مدعیات تفکیکیان: نگارنده با تأمل در آیات و روایات متعدد، برای اولین بار به صورت صریحی دست یافته است که مدعیات تفکیکیان را جرح می‌کند.

نکته پایانی اینکه، دغدغه اولیه نگارنده، نقد تفکیک از منظر روایات بود که مورد اهتمام تفکیکیان هم قرار گرفته بود؛ لذا بحث و نقد قرآنی هم توسط شورای گروه کلام پژوهشگاه پیشنهاد شد، ولی در حین تحقیق، نگارنده متوجه شد ترک نقد رویکرد عقلی از غنای آن خواهد کاست؛ لذا نکات عقلی را به سبب تحدید موضوع به آیات و روایات، به صورت اشاره‌ای در تبیین نصوص دینی و در آخر هر بحثی ذیل عنوان ارزیابی کلی یا جمع‌بندی طرح کرد.

در پایان از صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور وابسته به نهاد ریاست جمهوری اسلامی - که با حمایت و پشتیبانی مال و معنوی در تدوین و چاپ اثر ما را یاری کرده‌اند - تشکر کرده و برای کارکنان آن آرزوی توفیق روزافزون مسنلت دارم.